

OyguL DULANBAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: d.oygul@nuu.uz

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, f.f.d A.Tolipov taqrizi asosida

MODERN CONCEPTS OF INTERPRETING THE PHENOMENON OF READING

Annotation

This article analyzes the views put forward by modern concepts of interpreting the phenomenon of reading. In particular, attention is paid to the comparative analysis of the main ideas of experimental, psychological-cognitive, existential concepts. In addition, modern perspectives for solving philosophical and sociological problems such as reading and attitude to the text, as well as the solutions they offer, are presented. At the same time, the article also shows the advantages and disadvantages of modern concepts in explaining the phenomenon of reading.

Key words: Reading, reader, text, human essence, existence, social consciousness, society, macro-social, social function.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ФЕНОМЕНА ЧТЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды, выдвигаемые современными концепциями интерпретации феномена чтения. Особое внимание уделено сравнительному анализу основных идей экспериментальной, психолого-когнитивной, экзистенциальной концепций. Кроме того, упоминается современный взгляд на решение философских и социологических проблем, таких как чтение, отношение к тексту а также предлагаемые ими решения. В то же время в статье показаны преимущества и недостатки современных концепций объяснения феномена чтения.

Ключевые слова: Чтение, читатель, текст, человеческая природа, существование, общественное сознание, общество, макросоциальное, социальная функция.

MUTOLAA FENOMENINI TALQIN ETISHNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mutolaa fenomenini talqin etishning zamonaviy konsepsiyalari ilgari surilgan qarashlar tahlil etilgan. Ayniqsa, eksperimental, psixologik-kognitiv, ekzistensial konsepsiyalarning asosiy g'oyalarning qiyosiy tahliliga diqqat qaratilgan. Qolaversa, mutolaa, matnga munosabat kabi falsafiy, sotsiologik muammolarni hal etishning zamonaviy istiqbolari, ular taklif qilayotgan yechimlar ham, keltirib o'tilgan. Shu bilan birga, maqolada mutolaa fenomenini tushuntirishdagi zamonaviy konsepsiyalarning yutuq va kamchilik tomonlari ham ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Mutolaa, kitobxon, matn, inson mohiyati, mavjudlik, ekzistentsiya, ijtimoiy ong, jamiyat, makroiijtimoiy, sotsial funksiya.

Kirish. Ma'lumki, mutolaa inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, u muayyan bilim, axborot, ma'lumotga ega bo'lishni ko'zda tutadi. Insoniyat tafakkur taraqqiyoti davomida mutolaa nisbatan turli davrlarda turlicha qarashlar ilgari surilgan. Bu ma'noda ayniqsa, XX asrda shakllangan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mutolaani talqin etish, uni tushunishdagi zamonaviy konsepsiyalarining shakllanishi ayni davrda yuzaga kelgan. Ushbu maqola doirasida mutolaaning zamonaviy konsepsiyalari, xususan, postmodernizm, eksperimental, psixologik-kognitiv hamda ekzistensial yondashuvlarning tahliliga diqqat qaratiladi. Zotan sanab o'tilgan ushbu yondashuvlar mutolaa jarayoniga an'anaviy qarashlardan butunlay o'zgacha, zamonaviy reallik sharoitidan kelib chiqqan holda tarif berishni, uni tushunishni nazarda tutadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada qiyosiy tahlil, analiz va sintez kabi umumilmiy va falsafiy metodlardan foydalanilgan. Shu bilan birga, maqolaning nazariy metodologik asosini M.Blansho, B.Valdenfels, F.Gvattari, J.Delez, R.Jirar, P.Klossovski, J.X.Miller va boshqa olimlarning ilmiy-nazariy xulosalari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Mutolaa fenomenini tushunishda eksperimental paradigma o'ziga xos yo'nalish bo'lib, uning ildizlari Z. Freyding qarashlariga borib taqaladi. Freydzizm nuqtai nazariga ko'ra, mutolaa "anglanmaganlik" chegarasini toraytirishga urinish harakati sifatida tushuntiriladi. Ushbu konsepsiya tarafdorlari uchun, birlashtiruvchi g'oya insonning barcha faoliyatini, jumladan mutolaani ham harakatlantiruvchi kuch bo'lgan qandaydir meta-asos - "istak"ning mavjudligida namoyon bo'ladi. Bunda inson faoliyatining yagona maqbul maqsadi sifatida dunyo bilan munosabatlarini uzluksiz boyitib boruvchi subyektivlikni yaratish ko'rsatiladi [1]. Qolaversa, bu harakatlanish kuchi individual ruhiyatda mujassam bo'lib, undan

tashqarida emas, bu esa mazkur paradigmami makroiijtimoiy paradigmaga zid qo'yadi. Shu tariqa, bu yerda mutolaa har doim oldindan bashorat qilib bo'lmaydigan natijaga ega psixologik tajriba hisoblanadi.

Eksperimental konsepsiyaning asosiy qoidalari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- insondagi mutolaa qobiliyati tug'ma bo'lib, u azaldan insonda mavjud hisoblanadi;
- mutolaa muloqotga intilish harakati sifatida inson mohiyatiga daxldor sanaladi;
- mutolaa qobiliyatining amalga oshirilishi insonning ongli faoliyati va ruhiyatida mavjud bo'lib, shaxsga nisbatan tashqi istaklarning ta'siri uni o'zgartirib yuboradi.

Eksperimental konsepsiyaning asosini J. Delez va F. Gvattarining shizoanaliz konsepsiyasi tashkil etadi deb hisoblash mumkin. Bu konsepsiya doirasida o'qish tabiatining kelib chiqishi "ongsizlikning ishlab chiqaruvchi kuchi"ga asoslanadi.

Ushbu mulohazaga ko'ra, inson ongidagi tasavvurlarni shakllantirishda yaratuvchanlik va ko'r ko'rona taqlid usullari muhim rol bajaradi. Mazkur usullar ongda turli obrazlar, so'zlar va istaklarni yaratish va qayta ishlab chiqarishga undaydi. Bu ma'noda jamiyatdagi madaniy ishlab chiqarish va insoning xohish-istaklarini ishlab chiqarish mohiyatan bir xil sanaladi.

Dunyoning modelini qurishdan butunlay voz kechgan postmodernizmdan farqli o'laroq, eksperimental konsepsiya jamiyatning yaxlit tizimini shakllantirishga intiladi. Unga ko'ra, madaniyatning barcha tushunchalari ikki qutb - hissiyot va ratsionallik o'rtasida taqsimlanadi. Bu ikki qutb bir-biriga zid bo'lgan fikrlash usullarini hosil qiladi. Bunda birinchisi (hissiy emotsionallik) so'zsiz ijobiy deb baholanadi, ikkinchisi (ratsionallik) esa, aksincha, madaniyatning barcha salbiy jihatlari o'zida mujassamlashtiradi.

Ijtimoiy tuzilmalarning makrodunyosi ratsionallikka asoslangan bo'lib, "davlat" tafakkuriga tayanadi. Uning negizida aynanlik, o'xshashlik, haqiqat, adolat va inkor tushunchalari yotadi. Bu esa alohida shaxsning fikrlashi va intilishlarini ierarxik tarzda shakllantirish, ularga yagona yo'nalishlar belgilash, ya'ni ularni "hududlashtirish" imkonini beradi. "Molekulyar" mikroolam esa hissiy emotsional farqlilik va har qanday markazlashgan tartibni buzuvchi kuchlarning erkin o'yiniga asoslangan "ko'chmanchi" fikrlash tamoyillari asosida quriladi [2].

Mutolaa fenomenini tushuntirishda zamonaviy konsepsiyalardan yana biri bu psixologik-kognitiv yondashuvi sanaladi. Mazkur konsepsiya mualliflari jamiyatning me'yorlashtiruvchi tuzilmalaridan ozod bo'lgan shaxsning xulq-atvorini "dekonstruksiyalangan subyekt" yoki "shizoid" sifatida talqin qiladilar. Bu tushuncha ruhiy kasal odamning xatti-harakatlarini emas, balki jamiyat qonun-qoidalarini ongli ravishda rad etib, o'zining tabiiy "istak ishlab chiqaruvchi" kuchiga, ya'ni ongsizligiga bo'ysunuvchi shaxsning xatti-harakatlarini ifodalaydi. O'z "shizo"si (ya'ni insonning asosini tashkil etuvchi emotsional ovozigacha quloq solish talabi ruhiy hayotdan madaniyat tomonidan singdirilgan me'yoriy tuzilmalarni chiqarib tashlash zaruriyatiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, matni yagona belgilangan qoidalar asosida to'g'ri talqin qilish amaliyoti sifatidagi o'qish rad etiladi va u oldindan belgilanmagan hisoblanadi. Mutolaa – bu tanib olish emas, balki tovar dunyosi ramzlarini erkin yaratish, kodlarni yechish, qayta kodlash va matn kodlarini "istak ishlab chiqarish"ning ichki jarayonlariga muvofiq qayta tashkillashni anglatadi [3].

Soddaroq qilib aytganda, psixologik – kognitiv konsepsiyaga ko'ra, matn qotib qolgan jonsiz organizmdan ko'ra yorqin va turfa xil o'zgarishlarga ochiq fikr maydoni sifatida namoyon bo'ladi. Bunda mutolaa jarayoni matn doirasida ixtiyoriy erkin tafakkur bilan uni markazlashgan boshqarish yoki nazorat qilishga urinish o'rnatidagi kurash maydoni sifatida qabul qilinadi. Markazlashmagan matn chuqur ma'no va aksiologik jihatdan ajralib turadigan talqinni nazarda tutadi. R.Bart ta'biri bilan aytganda, til orqali belgilangan matn faqatgina shakl nuqtai nazaridan muayyan qoligga tushadi, aslida esa uning mazmuni hech qanday qolip yoki shaklga tushmaydi [4].

Mutolaaning mohiyati tushunchalarni erkin yaratish va ularni keyinchalik qo'llashni ko'zda tutadi. Bu tushunchalar "oldindan berilgan" yoki "azaldan" mavjud bo'lgan emas, balki inson uchun hali dunyoning obyektiv tuzilishiga kirmagan, ammo endi "tashqi olam"ning bir qismi bo'lishi mumkin narsalarni ifodalaydi.

Psixologik-kognitiv konsepsiyasi e'tiborni natijadan jarayonning o'ziga, mutolaa uslubiga qaratadi. F.Gvattarinig ta'kidlashicha, "ifodalovchi va ifodalanuvchining majburiy va mutlaq ziddiyati yozuv mashinasi paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan ifodalovchi imperalizmi ta'siriga duchor bo'lgan. Bunday holda barcha narsa qonuniy ravishda belgilarga keltiriladi. Bu mustabid qayta kodlash qonunidir". F.Gvattari ifodalovchini "buyuk mustabid (yozuv davri) belgisi" va "buyuk imperiyalarga olib boruvchi ulkan arxaizm" sifatida tushunish to'g'ri deb hisoblaydi. Bunday modelning maqsadi "madaniyatga qarshi turuvchi mavhum qayta kodlash yo'nalishlarini" izlashni anglatadi [5].

Bir so'z bilan aytganda, mutolaa – bu subyektivlashuv, mustaqillikka erishish jarayonlaridan biri bo'lib, uning xususiyati insonning ko'plab niqoblarni sinab ko'rishiga imkon beradi [6]. Bu ma'noda, mutolaa muayyan matn usullari orqali muallifni obyektivlashtirish va u bilan bog'liq bo'lgan shaxssiz shakllanish yoki o'zining "Man-shakllanish" jarayonlarini ozod qilishni nazarda tutadi. O'qish faoliyatining mohiyati xabarlarni uzatish va o'zlashtirishda emas, balki shaxsga zamonaviy ommaviy axborot vositalari tartibsizligi ostida barqarorlikka erishish imkonini beruvchi ekzistensial operatorlarni faollashtirishda namoyon bo'ladi. Bu poetik-ekzistensial katalizator semiotik jihatdan tuzilgan ma'noli va ma'no beruvchi to'qimalar ichidagi faol jarayonli uzilishlarni amalga oshirish orqali o'quvchini "qayta kristallash"ni ishga tushiradi, shu asosda u yangi referensial olamlarni harakatga keltiradi [7]. Boshqacha qilib aytganda, o'qish - bu doimo matnning qotib qolgan, shakllantiruvchi

ma'nosidan qochish, yangi munosabatlar maydonini yaratish uchun uning chegaralarini buzish, uzluksiz ma'no o'zgarishi jarayonidir.

M.Blanshoning fikriga ko'ra, mutolaa erkinlikning bir shakli hisoblanadi [8]. Mutolaa jarayoni "tushunish harakatidan oldin yoki undan tashqarida" markazlashgan. Bunday o'qish talqin qilish usullaridan butunlay farq qiladi, chunki asar, uning fikricha, obyektiv maqomga ega emas. M.Blanshoning taklifi shundan iboratki, biz "asarni o'z holicha qabul qilishimiz va shu yo'l bilan uni muallif tasiridan ozod etishimiz kerak".

M.Blansho o'qish harakati hech narsani o'zgartirmaydi va qo'shmaydi, balki narsalarning o'z holida bo'lishiga imkon beradi, degan fikrdan kelib chiqib, mutolaani o'zini aslida qanday bo'lsa shunday ko'rish imkoniyati, ya'ni "o'zini o'qish" sifatida talqin etadi. Boshqacha aytganda, mutolaa jarayonida ong o'z-o'ziga qaratiladi, ammo u borliqning hech qachon to'liq anglab bo'lmaydigan shakli tomon intilmaydi. Olim bu jarayonni "mohiyatli mutolaa" deb ataydi. "...O'quvchiga o'zi uchun yozilgan asar kerak emas - u aynan asarning g'ayrioddiy bo'lishini istaydi, undan noma'lum narsani, boshqa voqelikni, uni o'zgartira oladigan va unga aylana oladigan o'zga ruhni topishni xohlaydi" [9].

Mutolaa jarayoni, asar haqiqiy o'lchovlarini ochib berishi mumkin bo'lsa-da, muallif o'z asari haqida hech qachon bunday amal qila olmaydi. M.Blanshoning ta'kidlashicha, "yozuvchi hech qachon o'z asarini o'qiy olmaydi. Bu uning uchun erishib bo'lmamas narsa, u yaratgan sir uning nazaridan chetda qoladi. O'zini o'qishning imkonsizligi shuni anglatadiki, endi asar ochgan makonda boshqa ijod uchun joy yo'q, shu bois yagona imkoniyat, bu asarni qayta-qayta yozishda namoyon bo'ladi".

Zamonaviy jamiyat sharoitida mutolaaning mohiyatiga diqqat qaratgan yana bir konsepsiyalardan biri bu, ekzistensial yondashuv bo'lib, u ekzistensializm g'oyalari asoslangan va individual inson mavjudligi muammosi atrofida markazlashgan konsepsiyalarni o'z ichiga oladi

Shuni ta'kidlash joizki, ekzistensialistlar uchun o'qish falsafiy mulohazaning asosiy mavzusi bo'lmagan. Ularning asarlarida o'qishning to'liq rivojlangan modeli uchramaydi. Bu masala asosan mualliflarning asosiy g'oyalari tasvirlash yoki tasdiqlash uchun qo'shimcha mavzu sifatida yoritilgan. Shu sababli, mutolaa hodisasini tahlil qilishga u yoki bu tarzda aloqador bo'lgan va mutolaaning mualliflik modelini ishlab chiqishda samarali asos bo'lib xizmat qilgan g'oyalarni ajratib ko'rsatamiz.

Eksperimental konsepsiyadan farqli o'laroq, ekzistensial yondashuvda mutolaa shaxsning o'zini mukammallashtirishi, mutlaq haqiqatga yaqinlashishi sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, mutolaa masalasiga ekzistensial yondashuv o'qishni tushunishda maksimal xolislikni talab etadi, bu esa uni talqin qilishning har qanday nazariy tamoyillarini majburlab singdirishga yo'l qo'ymaydi. Mutolaa - bu fikr yuritish emas, balki boshdan kechiriladigan jarayondir. Ushbu yondashuv tarafdorlari mutolaani bilish yoki rivojlanish vositasi sifatida emas, mavhum texnologiya sifatida ham emas, balki insonning mavjudlik usuli sifatida ko'rib chiqadilar. O'qish hayotiy ssenariylarga, insonning dunyoda o'zini namoyon qilish shakllariga singib ketgan bo'lib, unda shaxsning "o'zini shakllantirishi" sodir bo'ladi. U inson mavjudligining asosiy "kayfiyati" bo'lmish borliqning dahshati oldidagi ochiq zaiflikdan qo'rquv va o'zining g'oyat nochor ekanligini anglashdan kelib chiqadi. Inson mutolaa orqali borliq dahshatidan boshpana topishga, qo'rquvdan o'zini himoyalashga intiladi. "Bu qo'rquv oddiy – inson vaqtini yo'qotishdan qo'rqib yozadi va o'qiydi, so'zga quloq tutadi va o'zini ishonitradiki, bu so'z bilan qo'llab-quvvatlanadigan e'tibor uning haqiqiy borlig'idir. Yozish va o'qish sirlari umr vaqtini xotirada metafizik tarzda saqlanadigan vaqt bo'lagiga aylantirish orqali qo'rquvdan himoyalaniшни va'da qiladi, bu insonning muallif-o'quvchi sifatidagi o'zligini anglash yaxlitligidir [10]. Shunday qilib, o'qish insonning o'zini yaratishi sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni inson mutolaada boshqalar tajribasi orqali o'zini shakllantiradi.

Ekzistensial konsepsiya tarafdorlari o'qishning yagona munosib maqsadi deb faqat o'zini "dunyodagi mavjudlik" sifatida anglash, o'z mohiyatining chuqur tuzilishini ochish, o'z

haqiqiylikiga yetishish va ekzistensialga yaqinlashishga intilishni tan oladilar. Chunki mazkur konsepsiya vakillarining fikriga ko'ra, insonlar ongli faoliyatining barcha ko'rinishlari asosida ekzistensiyani ang'latadigan ijodiy yotadi [10].

Xulosa va takliflar. Mutolaa fenomenini tahlil etishda qo'llaniladigan zamonaviy konsepsiyalarning biz taqdim etgan tasnifiy, yakuniy emas, balki markaziy tadqiqot vazifalarini hal qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi va mutolaaning zamonaviy nazariy tushunchalarining o'ziga xos yo'nalishlarini ko'rsatadi.

Keltirilgan konsepsiyalarni ajratib ko'rsatish, bizning fikrimizcha, ijtimoiy fanlardagi mutolaa muammolari tadqiqot maydonining barcha asosiy qismlarini to'g'ri taqdim etish

imkonini beradi. Bu maydon umumjamiyat miqyosida makroiijtimoiy hamda obyektiv-predmetli subyektiv-qadriyatli yagona koordinatalar tizimi bilan belgilanadi. Ta'kidlash joizki, ilmiy bilimning ushbu sohasida yangi g'oyalarni ishlab chiqish asosan mavjud konsepsiyalarni keskin o'zgartirish va rad etish yo'li bilan emas, balki ularni batafsil o'rganish, chuqurlashtirish, rivojlantirish va bu g'oyalarni umumiy tadqiqot maydoniga kiritish orqali amalga oshiriladi.

Bunda u yoki bu konsepsiyasining ommaviyligi ko'p jihatdan nafaqat uning paydo bo'lish vaqtiga, balki jamiyatning madaniy an'analariga ham bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Бауман Философские связи и влечения постмодернистской 1 Антология мировой философии. В 4 т.- М.: Мысль, 1968.
2. Социологии чтение// Вопросы социологии. - 1992. - Т. 1, № 2. - С. 11 -22.
3. Бланшо М. От Кафки к Кафке И Всемирная философия XX век: сб. текстов. - Минск, 2004.-С. 161-178.
4. Бланшо М. Произведение и коммуникация // Пространство литературы / М.Бланшо. - М., 2002. - С. 180-213.
5. Больнов О. Философия экзистенциализма: философия существования / Отто Фридрих Больнов. - СПб.: Лань, 2004. - 222 с.
6. Бурдьё П. Начала : пер. с фр. / Пьер Бурдьё; пер. Шматко Н.А. - М.: SocioLogos, 2008.-287 с
7. Бурдьё П. Правила искусства. Генезис и структура поля литературы =Les regies de Parts: Genese et structure du champ litteraire I П.Бурдьё. - Paris: Seuil, 1992.-138 с.
8. Бурдьё П. Чтение, читатели, ученые, литература // Бурдьё П. Начала / Пьер Бурдьё; пер. Шматко Н.А. - М., 2006. - С. 167-177.
9. Бутенко И.А. Постмодернизм как реальность, данная нам в ощущениях И Социс. - 2000. - № 4- С.3-11.
10. Гадамер Г.Г. Введение к «Истоку художественного творения» // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. - М., 2011. - С. 117-132.